

Хўжагелди Алимов

Ўзбекистон халқаро исломишунослик академияси  
“Дин психологияси ва педагогика” кафедраси профессор в.б.,  
психология фанлари доктори (DSc)  
E-mail: [huzageldia@gmail.com](mailto:huzageldia@gmail.com)

[https://doi.org/10.57033/Peshqadam\\_Karvoni-2026/1/3](https://doi.org/10.57033/Peshqadam_Karvoni-2026/1/3)

## РУХ ВА ПСИХИКА ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАР МУАММОСИ ВА УНИНГ ПСИХОЛОГИК ЕЧИМИ

**Аннотация.** Мазкур мақола руҳ ва психика ўртасидаги муносабатлар муаммосини ҳал этиш масаласи кўриб чиқилган бўлиб, унинг долзарблигига эътибор қаратилган. Мақолада руҳ ва психика ўртасидаги муносабатларнинг ўзига хос жиҳатларига тўхталиб ўтилади. Маълумки, руҳ илоҳий келиб чиқишига эга. Психикани классик психология бош мия пўстлоқ қисмининг функцияси сифатида қарайди. Мистик билиш амалиёти маълум тизимга келтирилган турли хил психотехник, руҳий-диний ва жисмоний машқларнинг вариатив тўпламидан иборат бўлиб, бу тўплам бевосита психикага таъсир қилади. Тасаввуфий ҳолларнинг пайдо бўлиши ҳам психикасиз амалга ошмайди. Демак, психика билан руҳ ўртасида тизимли алоқа мавжуд бўлиб, у замонавий психология ва тасаввуф таълимотининг ўрганилиши зарур бўлган масаласидир.

**Калим сўзлар:** Тасаввуф, психология, психика, руҳ, мистик билиш, руҳонийлик, қалб, ҳаёт, ақл, идрок, нафс, шавқ, муҳаббат, улуглаш.

**Abstract.** This article examines the issue of solving the problem of the relationship between the spirit and the psyche, focusing on its relevance. The article examines individual aspects of the relationship between the soul and the psyche. It is known that the soul has a divine origin. The psyche is considered by classical psychology as a function of the cerebral cortex. The practice of mystical knowledge is a diverse complex of various psychotechnical, spiritual-religious and physical exercises introduced into a certain system, and this complex has a direct impact on the psyche. The emergence of mystical states is also impossible without the psyche. Thus, there is a systemic connection between the psyche and the spirit, which is the subject of study of modern psychology and the teachings of Sufism.

**Keywords:** Concept, freedom of conscience, faith, secularism, religious-medical psychology, Western teaching, pseudopsychologists, medicine, faith, medical care.

## KIRISH

Тасаввуф масалалари психологик жиҳатдан таҳлил қилинар экан, сўзсиз руҳ ва психика ўртасидаги муносабатлар муаммосини ҳал этиш талаб қилинади. Чунки

шу пайтгача психология фани билан инсоний рух масаласи ўртасидаги алоқалар мукаммал кўриб чиқилмаган. Бошқача айтганда, бу алоқа атрофида жавоблардан кўра саволлар кўп. Улар ўзларининг жавобларини кутаяпти. Бунинг учун эса, табиийки, тадқиқотлар ўтказиш зарур.

Тасаввуф шундай бир мухташам қасрки, бу қасрда ҳамма нарса мужассам: дин ҳам, фалсафа ҳам, мантиқ ҳам, педагогика ҳам, фикҳ ҳам, тафсир ҳам, физиология ҳам, этика ҳам, эстетика ҳам ва ҳ.к. Шу жумладан, психология ҳам. Фикримизча, тасаввуф таълимоти ва амалиётида психологиянинг ўрни жуда катта. Чунки тасаввуфнинг марказий тушунчаларидан бири нафс билан мужодала – психология фанининг предметларидан биридир. Шу ўринда айтиш жоизки, тасаввуфда асосий ҳодисалардан икkitаси мавжуд бўлиб, улар қуйидагилар: “Ўлмасдан олдин ўлинг” ва “Ўзини англаган Раббисини англайди”. Бу ҳикматлар маъно – мазмуни жиҳатидан психологик масалаларни келтириб чиқаради. Шу нуқтаи назардан тасаввуф таълимоти ва амалиёти психологик таҳлилга муҳтож.

Тасаввуф таълимоти ва амалиёти масаласида ўтган асрнинг бошида яшаган К.Казанскийнинг асари айниқса диққатга сазовор. У ўзининг асарида “прагматик мистицизм психологлар, этнопсихологлар ва медик-психиатрларнинг ҳар томонлама тадқиқотларининг предмети бўлиши лозим. Маълумки, “мистик билиш йўлининг” амалиёти қандайдир маълум тизимга келтирилган турли хил психотехник, руҳий-диний ва жисмоний машқларнинг вариатив тўпламидан иборат. Мазкур тизим ўзида мажбурий компонентлар сифатида қуйидагиларни мужассамлаштиради: ўз ўзига сингиш (мушоҳада), позицияларни аниқлаштириш (жалса), нафасни назорат қилиш (ҳабс-ан-нафс, ҳибс-и-дам), координациялашган ритмик ҳаракатлар ва теомнемния формулаларини маълум такрорлаш (зикр). Мақсад битта – инсон психикасига, унинг нозик нуқталаригача таъсир қилиш” (Тримингем, 1989:209).

Шундай саволлар мавжудки, уларнинг барчасига жавоб топиш бугунги психология фанининг вазифаси бўлиб қоляпти: Рух – психология фанининг тадқиқот предмети бўла оладими? Рух ва психика ўртасидаги алоқа нимадан иборат? Рухоният тушунчаси билан рух тушунчаси ўртасида қандай фарқ мавжуд? Инсоний “Мен” билан нафс ўртасидаги алоқалар қандай? Нафс билан рух ўртасидаги алоқалар қандай? Психология фанининг руҳни ўрганишдаги жиҳати қандай? Рухни тадқиқ қилиш учун бугунги психология фанидаги методологик тамойиллар етарлими ва ҳ.к.?

Мазкур саволларга жавоб беришдан олдин рух, унинг тасаввуфона шарҳи, унинг психологик жиҳатларига эътибор қаратилади.

Аввалом бор, Қуръони каримга мурожаат қиламиз. Қуръони каримнинг Исро (17) сураси 85-оятда рух тўғрисида шундай дейилади: “(Эй Муҳаммад), сиздан рух – жон ҳақида сўрайдилар. Айтинг: “Рух ёлғиз Парвардигорим биладиган ишлардир. Сизларга жуда оз илм берилгандир”. Шу оятга амал қилган ҳолда, яъни рух Аллоҳнинг амри эканлиги ва биз уни ўрганишга чуқур киришиб кетмаслигимиз зарурлиги ҳақида шариат кўрсатма беради ҳамда уни чуқур ўрганишга рухсат бермайди.

Дарҳақиқат, инсон танасининг тузилиши, унинг сир-синоати ҳозирги замон биология, анатомия ва физиология фанлари томонидан батафсил ўрганилган. Бироқ тана билан бирга яшаётган рух ҳақида маълумотлар жуда кам. Бунинг сабаби балки шариат аҳлининг руҳни ўрганишга қарши бўлганлигидадир. Шундай бўлсада, тасаввуф илми бу масалага тўхталиб ўтади ва ўзининг муносабатини билдиради.

Шу ўринда нафс - бадан билан боғлиқ тушунча бўлгани боис рухнинг бадан ичидаги ҳолати тасаввуф аҳлини қизиқтириб келганлигини таъкидламоқчи эдик. Шу нуқтаи назардан нафс билан рух ўртасидаги алоқа жуда муҳим ҳисобланади ва бу алоқани кўриб чиқиш рух масаласига ойдинлик киритади.

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг “Хислатли ҳикматлар шарҳи” китобида илгари сурилган фикрлар эътиборга молик. Унинг таъкидлашича, инсоннинг асли қора балчиқ лойдан иборат эди. Аллоҳ Ўз қудрати билан уни инсон шаклига келтирди ва ичига Ўз руҳидан пуфлагандан кейин инсонга айланди. Демак, рухнинг келиб чиқиш манбаи раббоний. Бу ҳақда Аллоҳ таоло марҳамат қилади (Ҳижр сураси (15), 28-29 – оятлар): (Эй, Муҳаммад!) Эсланг, Раббингиз фаришталарга: «Мен (асли) қора балчиқдан (олиб) қурилган лойдан инсон яратувчиман. Бас, уни тиклаб, ичига Ўз (даргоҳимдаги) руҳимдан киритганимда, сизлар унга сажда қилган ҳолингизда йиқилингиз!» – деди.

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ёзади: “...инсоннинг кадр-қиймати рух билан боғлиқ. Инсон қанча руҳоний бўлса, шунча қиймати ортади. Руҳонийлигини йўқотган сари кадр-қийматини йўқотиб боради. Руҳонийликни инкор этса, инсонлигини ҳам инкор этиб, ҳайвон даражасига, балки ундан ҳам паст даражага тушиб қолади” (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2014:112). Шайх

Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф руҳни қалб билан боғлаган ҳолда тушунтиради. “Қалб табиблар наздида ҳаётни, уламолар наздида ақлни ва машойихлар наздида маънавий сезгиларнинг марказини ифода қилади. Бу уч сир жамланиб, руҳ деб номланади. Руҳ эса сирларнинг сири деб ҳам аталади”(Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, 2014:110). Руҳ инсон танасидаги жараён қилиш ўрнига қараб турли хил аталади. Бу ҳақда Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф шундай деб ёзади: “Агар руҳ инсоннинг жасадидаги ҳужайраларда жараён қилса, ҳаёт деб номланади. Агар руҳ инсоннинг миясидаги ҳужайраларда жараён қилса, ақл, идрок деб номланади. Агар руҳ инсоннинг юрагидаги ҳужайраларда жараён қилса, қалб деб номланади”(Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, 2014:110).

Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф масалани тасаввуф таълимоти нуқтаи назаридан туриб шарҳ ҳам қилган. У киши шундай деб ёзади: “Тасаввуф илмида ақл, нафс, руҳ ва сир каби нарсаларнинг барчаси бир нарса деб англанади. Улар бир нарса бўлгани билан идрок қилинадиган нарсанинг турига қараб исм ҳам турланади. Шаръий ҳукмларни идрок қилувчи нарсага ақл дейилади. Шаҳватга оид нарсаларни идрок қилувчини нафс дейилади. Тажаллиётни идрок қилувчини руҳ дейилади. Таҳқиқот ва тамаккунотларни идрок қилувчини сир дейилади”(Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, 2014:111). Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф бошқа бир ўринда буларнинг барини руҳнинг исмлари деб атайди. “... руҳ гуноҳлар, маъсиятлар, шаҳватлар ва айблар зулматида қолган бўлса, нафс дейилади. Агар руҳ ғафлат ва ҳушёрлик орасида алмашиб турса, қалб дейилади. Агар у хотиржам ва сокин бўлса, башарлик чарчоқларидан дам олган бўлса, руҳ дейилади. Агар у ҳиссиёт кирларидан мусаффо бўлса, сир дейилади”(Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, 2014:111). Биз юқорида зикр этилган фикрлардан шуни хулоса қилишимиз мумкинки, руҳнинг таърифлари турлича экан. Бироқ уларнинг барчасида ҳам мушатараклик мавжудлиги сезилиб турибди.

Шу ўринда Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуфнинг юқорида билдирган фикрларидан “руҳ” ва “психика” тушунчалари тўғрисида бир қанча хулосалар чиқариш мумкин. Руҳ билан психика битта нарсами деган саволга жавоб топишда юқоридаги фикрларга таянса бўлади. Маълумки, психика юксак тараққий қилган материянинг (мия) функцияси ҳисобланади. Руҳ эса илоҳий ибтидога эга. Ҳатто уларнинг келиб чиқиш манбаи бўйича ҳам фарқи кузатилмоқда. Қолаверса,

психиканинг бир бўлаги ҳисобланган ақлий фаолият дунёни англаш ва идрок этишдан иборатдир. Агар ақлий фаолият амалга ошмай қолса, табиийки, инсон англаёлмай, идрок эта олмай қолади. Ақлий фаолият ёрдамида инсон ақл бовар қилмас кашфиётлар, ихтиролар қилиши мумкин. Бироқ ёлғиз миянинг ўзи билан, аниқроғи унинг ақлий фаолияти билан Яратувчисини танимай ўтганлар қанча. Демак, инсон психикаси инсонни инсон қилиб турган ягона манба эмас экан. Инсонни инсон қилиб туган нарса ундаги рух бўлиб чиқяпти. Уларнинг фарқи ҳам шундадир. Бу ҳақда Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф шундай деб ёзади: "Шунинг учун ҳам илм ва маърифатнинг юқори чўққисига чиққан барча олимлар ҳам, улкан илмий кашфиётларни қилишига қарамай, қалблари қулфли бўлгани учун, моғор босган бўлгани учун Аллоҳ таолони таниш ва У Зотнинг ҳидоятига юриш бахтига муяссар бўлмайдилар" (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2014: 114). Демак, психика инсоннинг борлиқни англаш ва идрок этишига хизмат қилар экан-у, бироқ Аллоҳ таолони таниш даражасига уни чиқариб қўя олмас экан. Бу ишни рух бажаради. Чунки рухнинг манбаи раббоний ва у Ўз Раббисига интилади. "Рухдан қалбга ўтадиган ҳис-туйғуларнинг барчаси Аллоҳ таолога қаратилгандир, уларда У Зотга нисбатан шавқ, муҳаббат ва улуғлаш бордир. Аммо шу билан бирга, инсоннинг қалби атрофида ҳавои нафс ҳам бор. Ана ўша нафс тарбия кўрмаган, иймон суви ила суғорилмаган банданинг нафси бўлса, унда акс этган шавқ, муҳаббат ва интилиш Аллоҳ таолодан бошқа тарафга бурилиб кетади. Оқибатда мазкур банда ўзига ўхшаган бандаларга ва дунёнинг зебу зийнатига муҳаббат қўяди" (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2014:116). Психиканинг манбаи мия эса "қора балчиқ лойдан" келиб чиқади.

Хожа Юсуф Ҳамадоний ўзининг "Рутбат ул-ҳаёт" китобида рух ҳақида шундай деб ёзади: "Рух аслларнинг аслидир. Инсон бадани ва аъзолари рух билан тирик. Рухнинг борлиғи соясида бадан кўради, билади, эшитади, ушлайди, юради. Рухнинг хусусият ва фазилатлари туфайли доноликда қатъият, назарда фаросат ва ибрат, эшитишда ҳикматни англаш, эргашишда итоат, юришда хизмат юзага келади. Жўмардлик йўли, мушоҳада жойи, фазл мавзеси, қарам макони, яқинлик қароргоҳи, қудсият маскани, ҳаёт маҳали, унсият бўстони, севги-дўстлик водийси, муҳаббат денгизи, сукунат майдони ва мукошафат йўли рухдир" (Хожа Юсуф Ҳамадоний, 2003:49) .

Хожа Юсуф Ҳамадоний руҳ кирган борлиқларни доимо ҳаракатда деб билади. Демак, тана аслида ўлик нарса бўлиб, унга руҳ тириклик бағишлайди. Одамни фаолиятга келтирувчи барча аъзолар руҳ туфайли ҳаракатланишини таъкидлаяпти муаллиф. Руҳнинг муҳим хусусияти - Ҳаққа бўйсунидан иборатдир. Хожа Юсуф Ҳамадоний таъкидлаганларидек, “Руҳ кўришда кўздир ва кўзда кўришдир ва кўрадиган кўзнинг кўрувчисидир. Руҳ кўришни ҳам кўради. Шунингдек, эшитиш ва эшитилган, сўзлашув ва сўзлашилган, ҳидлаш ва ҳидланган, тотиш ва тотилган, англаш ва англашилганнинг эшиги ҳам руҳдир” (Хожа Юсуф Ҳамадоний, 2002:50).

Тасаввуф таълимоти ва амалиётида кузатиладиган руҳоний ҳодисаларни бугунги кундаги мавжуд психологик методикалар ва таҳлил услублари ёрдамида ўрганиб ҳам бўлмайди. Масалан, солиқдаги фано ҳолини олинг. Унга психологик таъриф бериш мумкин. Бироқ ҳар қандай психологик таъриф ҳам (барча психик фаолликнинг бир нуқтага жамланиши, тафаккур ва ҳаёл жараёнларининг тўхтатилиши, ҳис-туйғуларнинг жумбушга келиши натижасида мантикий ва илмий тафаккурларнинг фоний бўлиши, инсон онги ва анланмаганлиги ўртасидаги чегараларнинг олиб ташланиши, солиқ дунёвий ва ухровий тажрибаларининг қоришиб кетиши ва ҳ.к.) унинг мазмун-моҳиятини очиб бера олмайди. Чунки бу ҳолнинг бир учи илоҳиётга бориб тақалиб қолади. Бу ҳақда Жалолиддин Румий шундай деб ёзади: ”Шайх “мен” ва “биз” даъвосидан воз кечди ва унинг “мен”лиги фано топди. Борлиғидан ҳеч нарса қолмади. “Ўлишдан олдин ўлингиз” ҳикмати Оллоҳ нурида ҳалок бўлди. Энди унинг ўзи Оллоҳнинг нури бўлди” (Румий, 2003:22). Балки машқ ва ҳаракатлар билан инсон ўз борлиғида ҳеч нарса қолдирмаслиги мумкин, бироқ унинг ўрнига Аллоҳнинг нурининг кириши чегарасидан илоҳиёт бошланади. Ҳолбуки бу нурсиз фано фано бўлмайди. Агар шу талаб (шарт) бўлмаганда оламни авлиёлар босиб кетган бўлар эди. Умуман айтганда, асосида тавҳид ётмаган “фано” ёки кўзбўямачилик ҳисобланади, ёки жамият учун зарар келтирадиган ҳолга айланади.

Тасаввуфшунос олим Иброҳимжон Усмонов ўзининг “Ал-Ҳаким ат-Термизийнинг тасаввуфда тутган ўрни” мақоласида Ал-Ҳаким ат-Термизийнинг “Наводир ал-усул” китобидан олиб қуйидагиларни ёзади: “Ал-Ҳаким ат-Термизийга кўра руҳнинг қароргоҳи инсоннинг бош қисмида бўлиб, шу ердан у инсоннинг танаси бўйлаб ёйилган. Нафснинг қароргоҳи эса қоринда, шу жойдан у тана бўйлаб

ёйилган. Ал-Ҳаким ат-Термизий ўз шарҳларида руҳни “самовий” ва нафсни “ардий” (ерга мансуб) деб, руҳ совуқ, нафс эса иссиқ дейди. Агар инсон “пуф” деб пуфласа, совуқ ҳаво чиқади, бу руҳнинг совуқлиги. Агар “ҳах” деб оғзидан ҳаво чиқарса, иссиқ ҳаво чиқади, бу нафснинг иссиқлиги. Биринчи совуқ ҳаво – нафса, иккинчи иссиқ ҳаво эса нафха. Руҳнинг одати итоаткорлик, нафснинг одати эса шахватга берилиш” (Усмонов, 2007:18). Ал-Ҳаким ат-Термизий руҳни нафс билан қиёслаб туриб, руҳнинг муҳим ўзига хос жиҳатлари тўғрисида маълумот беради.

Абу Ҳамид Ғаззолий ҳам руҳ ҳақида ўз фикрини илгари суради Унинг фикрига кўра, эни, бўйи ва миқдори бор ҳар қандай нарса халқ олаmidан, яъни яратилган оламдан ҳисобланади. Руҳнинг эса бундай сифатлари мавжуд эмас. Демак, йўқ бўлиш қисматиға ҳам эға эмас. Аллоҳ таоло руҳни абадий йўқолмаслик, ўлчам ва миқдорға эға бўлмаслик сифатлари билан яратган.

Руҳға бадан тобе ҳисобланади. Инсоний руҳға хос яна бир сифат маърифат билан боғлиқлигидир, яъни руҳ - маърифатға эға бўлиш имкониятиға эға. Латиф руҳ жисм ҳам эмас, ўзича мавжуд ҳам бўлмайди, балки жавҳардир (субстанциядир). Мана шу латиф руҳ маърифатиға эришиш учун маърифатға эға бўлиши зарур. Бу эса риёзатсиз амалға ошмайди. Ўз риёзатини камолға етказган кишигина маърифатға эға бўлади, демак, руҳ ҳақиқатини тушунади.

Руҳнинг яна бир сифати - унинг ўзини ҳам, Парвардигорини ҳам билишлигидир. Шунингдек, у ақл билан топиб бўлмайдиган юксак масалаларни ҳам идрок эта олади. Руҳ – ўзгарувчан. У ривожланади, юксалади, бироқ фоний эмас. Шу ўринда бир нарсани инобатға олиш зарур, яъни ҳайвоний руҳ фоний, ўткинчи ва у то ўтиб кетгунича инсоний руҳ билан бирға ҳаёт кечиради. Агар инсоний руҳ ҳайвоний руҳ устидан ҳукмрон бўлсагина инсон ўзлигини билиш ва таниш даражасига кўтарилади. Бунинг учун солиқ ўз руҳига Аллоҳнинг маликлик сифатини сингдириши талаб этилади. Инсоннинг ўз ахлоқини тузатиши соф психологик ҳодиса ҳисобланади ва у ўзида ўзи билан кураш, ўзини таҳлил қилиш, ўзини назорат қилиш, ўзини бошқариш сингари психологик сифатларни мужассамлаштиради.

Руҳнинг сифатлари кўпайгани сари унинг тасаввурдаги образи жонланяпти. Биз унга таъриф берганимизда руҳнинг муҳим бир сифатини, яъни руҳ халқ олаmidан эмас, амр олаmidан эканлигини ҳар қачон ёдда тутиш лозим бўлади,

Шайх ал-Колободий руҳ тўғрисида айтган ўтмиш машойихларнинг сўзларини баён этади. Руҳнинг янги сифатларини билиб олиш учун ўша баёнларға эътибор

қаратилади. Масалан, Жунайд Боғдодий шундай деган экан: “Рух бир нарсадурки, Аллоҳ таоло ўз илми билан эгаллаб олгандур. Ўзининг халқларидан бирортасига билдирмагандур. Рух тўғрисида унинг борлигидан кўпроқ таъбир қилишлик жоиз эмасдур”(Шайх ал-Колободий, 2002:144).

Абу Абдуллоҳ Наббожий эса руҳни жисм деб, у ҳис қилганда мулойим бўлишлигини, тегилса катталашишини таъкидлайди. Ибн Ато эса Аллоҳ жасадлардан олдин руҳни яратганини айтади. Бу Қуръони Каримнинг Аъроф сураси (7), 11-оятдаги “Биз руҳларни яратдик, сўнг жасадларни барпо қилдик” ҳолатига тўғри келади.

Шайх ал-Колободий руҳни мулойим деб ҳисоблайди ва жасад руҳ билан тириклигини айтади. Чунки руҳ тирикдир. Тириклик эса ҳаёт берувчининг сифати ҳисобланади. Бу тирикликдан руҳ жасаднинг ичида деган маънони уқмаслик керак.

Азизиддин Насафийнинг руҳ тўғрисидаги қарашлари диққатга сазовордир. Уни алоҳида қараб чиқишимиз зарур деб ҳисоблаймиз. Чунки руҳ тўғрисидаги билимларимизни тўлдиради.

Насафийнинг “уруж ва нузул” (“кўтарилиш ва тушиш”) концепциясининг тасаввуфга тааллуқли жойи борлиги учун биз бу масалага батафсилроқ тўхталмоқчимиз. Демак, инсон руҳи (агар у иймонли бўлса) ўзининг мақомига кўтарилиши ва яна қайта пастга тушиши мумкин экан. Бу ўринда табиий ўлим содир бўлгач, марҳумнинг руҳи учиб борадиган мақомат назарда тутқилаяпти. Бироқ алломанинг ёзишича, “анбиё ва авлиёларнинг уружи табиий ўлим юз берганга қадар содир бўлади. Бошқалар табиий ўлимдан кейин кўрадиган нарсаларни улар табиий ўлимгача кўрадилар. ...Модомики, одамларнинг пардаси уларнинг жисми экан, руҳ жисмдан чиққан пайтда унинг олдида ҳеч бир парда – тўсиқ турмайди. ...Авлиёларнинг уружи эса бир хилдир – улар фақат жисмдан ажралган руҳ орқали кўтарила оладилар”( Насафий, 1996:36).

“Ўлмасдан туриб ўлиш” ҳикматининг шарҳларидан бирига тўқнаш келдик, яъни солиқ шундай бир руҳий-психологик ҳолатга тушадики, унинг руҳи маълум муддатга танадан чиқиб, юксакликка уруж қилади ва бошқалар ўлгандан кейин кўрадиган нарсаларни кўради. Бу ҳолат Аллоҳнинг улуғ бир неъматини ҳисобланади ва буни одамлар билганларида эди, улар тун-кун ибодатда бўлишардилар, жидду-жаҳд қилган бўлардилар.

Азизиддин Насафий соликка учта нарсага аҳамият бериши кераклигини таъкидлайди. Улар – сулук (тариқат йўли), жазба (ишқ) ва уруж (кўтарилиш). Сулукка хос нарса ҳаракат, интилиш бўлса, жазбага хос нарса – тортилиш, завқушавқдир. Ниҳоят уружга хос нарса – карам, саховат деб ҳисоблайди аллома. Бундан ташқари, соликнинг руҳи танадан чиқиб, кўп нарсаларни билиб, яна қайта танага киришини соликнинг илмал яқийн мартабасидан айнал яқийн мартабасига ўтиши деб баҳоласа ҳам бўлади.

## **ХУЛОСА**

Хулоса қилиб айтганда, руҳ нафақат психология, балки қатор фанларнинг тадқиқот предмети ҳисобланади. Буларга-теософия, диншунослик, тарих, философия, этика, эстетика, адабиётшунослик ва ҳ.к. Ҳар бир фан бу илоҳий неъматни у ёки бу жиҳатдан ўрганади. Асосий тадқиқот йўналишлари руҳ билан тана ўртасидаги муносабатларга бориб тақалади ва бу муносабатлар инсон ҳаётининг мазмунини ташкил этгани боис ўта муҳим ҳисобланади. Шунинг учун мазкур муносабатларни турли хил фан соҳалари турли қирралардан туриб таҳлил қилмоқдалар.

## **МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ**

1. Насафий Азизиддин. Зубдат-ул ҳақойиқ - / Ҳақиқатлар қаймоғи / Н.Комилов тарж. – Т.:Камалак, 1996. - 56 б.
2. Румий Жалолиддин. Ичиндаги ичиндадир. – Т.:”Янги аср авлоди”, 2003. – 199 бет.
3. Тримингем Дж.С.Суфийские ордены в исламе. Пер. с англ., А.А.Ставиской, под редакцией и с предисл. О.Ф.Акимовской. –М.:Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 328 с.
4. Усмонов Иброҳимжон. Ал-Ҳаким ат-Термизийнинг тасаввуфда тутган ўрни. //Ал-Ҳаким ат-Термизийнинг “Нодир масалалар” китоби. – Т.: “Маворауннаҳр”, 2007. – 86 бет.
5. Хожа Юсуф Ҳомадоний. Ҳаёт мезони (Рутбат ул-ҳаёт) – Т.: “Янги аср авлоди”, 2003. – 63 бет.
6. Шайх ал-Колободий. Тасаввуф сарчашмаси. (Ат – таъарруф – тасаввуфни таништириш китоби). - Ғафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2002. - 144 б.
7. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Хислатли ҳикматлар шарҳи. 4-жуз. – Т.: “Hilol-Nashr”, 2014. – 271 бет.